

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

**НАРИСИ З АКСІОЛОГІЇ
ОСОБИСТОСТІ :
ДИТИНА І ВИХОВАТЕЛЬ**

Монографія

За ред. В.А. Ляпунової

Мелітополь, 2019

УДК 373.2.015.311: 124.5
Н 28

Рекомендовано до друку Вченою радою Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
Протокол №10 від 29.01.2019

Рецензенти:
д-р пед. н., проф. Зданевич Л. В.
д-р пед. н., доц. Сущенко Л. О.

Н 28 Нариси з аксіології особистості : дитина і вихователь
/ Добровольська Л. П., Жейнова С.С., Канарова О. В. та ін.; за заг.
ред. Ляпунової В. А. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. 144 с.

На обкладинці: Ф. Ліппі. Мадонна з немовлям і двома ангелами.

ISBN 978-617-7566-53-2

В монографії досліджується своєрідність формування цінностей у дошкільному віці на рівні філософської, педагогічної та психологічної проблематики. Аксіологічна проблематика висвітлюється в контексті практичних завдань утворення особистості. Досліджуються вплив цінностей на моральний стан дитини, здійснення ціннісних орієнтацій, усвідомлення цінностей творчості в історії людства, духовно-моральних якостей, вплив толерантного середовища, формування цінностей у фаховій підготовці.

Видання призначено для спеціалістів в сфері гуманітарних наук, а також всіх, хто цікавиться проблемами виховання.

ISBN 978-617-7566-53-2

УДК 373.2.015.311: 124.5
© Ляпунова В. А., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ I. ШЛЯХ ДО ЦІННОСТЕЙ	8
1.1. ДИТИНА У МОРАЛЬНОМУ СВІТІ АБО ПОЗА НИМ.....	8
Вирішення проблеми цінностей в онтології	10
Ordo amoris і ресентімент, або форма життєвого світу.....	12
Структура цінностей за концепцією органічного світогляду ..	13
Життя як цінність і любов	18
Крок до відповідальності і самопримус	20
Звернення до цінностей у нігілізмі	21
Заперечення моралі у цинізмі.....	27
1.2. РЕТРОСПЕКТИВА ОСМИСЛЕННЯ ЦІННОСТІ ТВОРЧОСТІ	31
Осмислення цінності творчості в Античності	34
Теологічна аксіологія творчості	35
Творчість як шлях до могутності людині у Відродженні.....	38
Новий час і німецька класика: творчість як засіб вдосконалення розуму	39
Психологія творчості Новітнього часу і сучасності.....	41
РОЗДІЛ II. ЗАСВОЄННЯ ЦІННОСТЕЙ ДИТИНОЮ.....	44
2.1. ТОЛЕРАНТНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ.....	44
Вплив середовища на виховання	45
Культурно-освітній простір.....	47
Трагування освітнього середовища	49
Толерантне освітнє середовище закладу дошкільної освіти ...	51
Виховний потенціал освітнього середовища.....	55
Основні ознаки толерантного освітнього середовища	57
2.2. ВИХОВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ	64
Концептуалізація морального виховання в державі та світі	65
Осмислення духовно-моральних цінностей у минулому	66

Відношення освіти і духовності у розумінні сучасних дослідників.....	71
Основні напрями виховання духовних цінностей у дітей	75
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ У ФАХОВИЙ ПІДГОТОВЦІ.....	79
3.1. ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЕНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ	79
Ціннісні орієнтації і цінності.....	80
Розуміння ціннісних орієнтацій у соціології	81
Педагогічний аспект трактування цінностей	83
Ціннісні орієнтації та розвиток особистості	85
Єдність когнітивного, емоційного та поведінкового рівнів у ціннісних орієнтаціях	89
Ціннісні орієнтації у структурі особистості.....	92
Призначення ідеалів, інтересів, цілей та світогляду.....	94
Формування ціннісних орієнтацій у навчальній діяльності.....	96
Фактори, що впливають на становлення ціннісних орієнтацій.....	98
Вимоги до створення умов формування аксіологічної орієнтації нег в плані	101
3.2. ГАРМОНІЗАЦІЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОЇ ЛАНКИ.....	105
Ціннісні орієнтації як суб'єктивна реальність.....	106
Професійні орієнтації як ідеологія життя.....	108
Завдання формування ціннісних орієнтацій молоді.....	110
Кризовий стан сучасної культури і напрями його подолання.....	112
Особливості формування ціннісно-сміслової сфери молоді.....	116
Педагогічна культура як цінність	120
Толерантність в структурі педагогічної культури	121
ПІСЛЯМОВА	127
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	130
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	143

ПЕРЕДМОВА

У монографію увійшли праці переважно викладачів кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, які відносяться до проблеми цінностей в сфері філософії, педагогіки і психології. Першорядне призначення дослідження полягає в тому, щоб відобразити перспективи формування особистості дитини у закладі дошкільної освіти.

Основні аспекти філософської спадщини з проблеми цінностей розкриті на початку монографії. Показується, що цінності не тільки є сферою ідеального, яку реалізує вихователь у своїй діяльності, не тільки прояви людини по відношенню до себе самої себе і суспільства. Монографію не можна вважати завершеним дослідженням, швидше за все, це окремі ескізи, присвячені означеній проблемі. Назва “Аксіологія формування особистості” вказує на бажання продемонструвати, яким чином цінності, що приймає дитина, впливають на існування. Відповідно аксіологія трактується не тільки як вчення про цінності, а й про те, як вони реалізуються в соціальній практиці. Проблема є в тому, показує О. Г Волков, що відстоювання цінностей, на жаль, іноді суперечить їх змісту, саме тому розкривається сутність нігілізму і цинізму. Не слід вважати, наполягає автор, що дитина уникає їх проявів у своєму житті. Дійсно, вона може не знати, що є цінності, але, тим не менше, під впливом природних інстинктів або середовища керуватися ними в своїй поведінці. Тому вихователь повинен знати небезпеки “аморального” застосування моралі і використовувати відповідні педагогічні засоби.

Предметністю цінностей виступають не тільки відношення і сутності, наприклад, любов, добро, справедливість, а й способи прояву особистості, в першу чергу, творчість. У цьому аспекті представляє інтерес опис зміни ставлення до творчості в історії людства. Історичний екскурс, який зробила С.С. Жейнова, відрізняється послідовністю і ретельністю. Розглянуто етимологія і різні визначення творчості в різноманітних галузях гуманітарного знання, в тому числі, філософії, психології, педагогіки. Автором актуалізовано думку про те, що формування творчих якостей не лише є роботою з природними задатками, а і роботою з сукупністю можливостей і здібностей, які особистість розвиває в процесі професійної підготовки.

Другий розділ присвячений розгляду проблеми освоєння моральних цінностей дитиною. В якості основної умови їх присвоєння В. А. Ляпунова виділяє вплив толерантного освітнього середовища. Саме

воно, зазначає автор, сприяє досягненню позитивних результатів. У контексті системного підходу детально розглядається розуміння поняття “середовище” як сукупність підсистем, виділяються його основні ознаки та компоненти; виявляються різні види і трактування освітнього середовища, наприклад, з точки зору прагматично орієнтованої педагогіки, яка склалася під впливом поглядів Дж. Дьюї; звертається увага на його значення як організаторського фактора. Основна увага приділяється закладам дошкільної освіти як середовища виховання. Особливу роль в цьому аспекті, як вважає автор, має саме толерантне середовище, що сформувалося у дошкільному закладі. Щоб розкрити його зміст, автор звертається до поняття “культурно-освітній простір”, відповідно, до основних трактувань культури в західній соціології та гуманістичній філософії освіти. Автор наполягає на необхідності цілеспрямованого створення толерантного середовища, що може забезпечити позитивний результат у моральному вихованні.

У цей розділ також входить розгляд О. В. Канарової процесу формування духовно-моральних цінностей у дітей. На початку вона ставить за мету виявлення шляху для визначення моральної орієнтації підростаючого покоління. У цьому контексті аналізуються основні документи держави в сфері дошкільної освіти. Дослідник звертається до національної спадщини з осмислення духовності, а також наших сучасників. Велике значення приділяється взаємодії дітей і дорослих, взаємодії батьків і дошкільних установ, окремого положенню, що дорослі зобов'язані передати дітям свій моральний досвід.

Безсумнівно, що формування цінностей можливо тільки при наявності спрямованої діяльності вихователів, які розуміють покладені на них завдання і в змозі їх вирішити, тому третій розділ монографії присвячується формуванню цінностей в процесі фахової підготовки. Питання про формування ціннісних орієнтацій майбутнього вихователя розглядає В. А. Волкова. Автор зупиняється на обумовленості ціннісних орієнтацій і загальнолюдських цінностей, показує, що цінності є і предметом, і ставленням до предмету, при цьому цінність об'єкта відкривається в його переживанні, оцінюванні та усвідомленні. На прикладі аналізу спадщини видатних дослідників звертається увага на трактування цінностей в психології. Велике значення приділяється становленню ціннісних орієнтацій в педагогічному процесі, зокрема на працю як найвищу цінність, готовність до самоствердження. У цьому контексті показана єдність когнітивного, емоційного і поведінкового рівнів в ціннісних орієнтаціях. У формуванні ціннісних орієнтацій підкреслюється роль ідеалів, інтересів цілей і світогляду.

Завершує монографію підрозділ, в якому показана гармонізація ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього вихователя дошкільної ланки. У контексті означеної проблематики Л. П. Добровольська і І. С. Третьякова розглядають ціннісні орієнтації як суб'єктивну психологічну реальність, як найбільш значимий показник та імпульс для морального вибору. Автори вважають, що саме формування ціннісних орієнтацій сприятиме подоланню сучасної кризи. Відповідно, наполягають на необхідності подолання ненависті за допомогою любові; використання парадигм політики, підставою яких є загальнолюдські цінності; а також положення М. Реріха, згідно з яким тільки за допомогою серця і мудрості можна об'єднати людство. В процесі аналізу особливостей ціннісно-сміслової сфери молоді виявляються чинники, що впливають на формування ціннісних орієнтацій. Викликає інтерес розгляд педагогічної культури як цінності, крім того така складова, як толерантність.

Автори висловлюють подяку рецензентам д-р пед. н., проф. Зданевич Л. В., д-р пед. н., доц. Суценко Л. О., які прихильно поставилися до дослідження і висловили ряд цінних зауважень.

1.2. РЕТРОСПЕКТИВА ОСМИСЛЕННЯ ЦІННОСТІ ТВОРЧОСТІ

Одним з головних завдань сучасної системи освіти є її перехід до творчих, проблемних методів навчання і виховання, які забезпечують формування творчої особистості. Тим більше, що феномен творчості відноситься до наріжних духовних цінностей людської цивілізації. Отже, методологічною парадигмою в будь-якій сфері людської діяльності має стати спрямованість на творчість, як от: пріоритетність творчих рис та культури особистості майбутнього педагога; формування відповідальної особистості, здатної конструктивно та ефективно працювати у проблемних, нестандартних педагогічних ситуаціях.

Крім цього, формування творчих якостей в процесі фахової підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів сприяє розвитку таких важливих для особистості якостей, як толерантність, спостережливість, самостійність, організованість, уміння бачити і оцінювати ситуацію з різних боків. Таким чином, одним з головних завдань процесу формування творчих якостей майбутнього спеціаліста в галузі "Дошкільна освіта" на сучасному етапі є не тільки передача знань, умінь і навичок під час навчально-виховної діяльності, але й закладення світоглядних позицій, заснованих на багатоаспектності рішень, прагненні відійти від стереотипів в мисленні, терпимості до думки, яка не збігається з власною.

Важливим компонентом структури особистості є ціннісні орієнтації, які регулюють, спрямовують, стимулюють поведінку і діяльність людини, виражають цінність і ставлення людини до себе. Отже, система життєвих орієнтацій є сукупністю життєвих цінностей особистості, яка значною мірою визначає її життєвий шлях. Завжди орієнтація на всебічний розвиток особистості мала непересічну цінність. Кожна особа здатна до творчості, в ній вона розкривається з найбільшою повнотою. Творчий акт, на нашу думку, – це реалізація індивідуальності та ціннісних орієнтацій особистості.

Сучасні науковці та педагоги-практики, які у теоретичній та практичній площині досліджують проблему творчості, ведуть пошук, спираючись на теоретичні розробки відомих вчених Н. Кузьміної [15], В. Моляко [18], Я. Пономарьова [25], С. Сисоєвої [28] та ін.

У філософії, педагогіці, психології існують різні тлумачення терміну "творчість", "креативність", "творча активність", "творча діяльність". У філософському словнику творчість трактується як "конструктивна діяльність по створенню нового" [20, с. 701]. За думкою автора словникової статті, творчість характеризується: з одного боку, як інтелектуальний феномен (Н. Гартман [9], Е. Гуссерль [39], А. Уайтхед [34] та ін.), з іншого, як екзистенціальний феномен, який знаходиться в основі свободи особистості.

За визначенням в "Новій філософській енциклопедії", творчість – це категорія філософії, психології та культури, що виражає найважливіший сенс людської діяльності, що являє собою збагачення різноманітності світу в процесі культурної міграції [21, с. 18].

У "Педагогічній енциклопедії" за редакцією І. Каїрова, Ф. Петрова зазначено, що творчість є вищою формою активності й самостійної діяльності людини. Її можна оцінити відповідно соціальної значущості та оригінальності (новизни). Підкреслено те положення, що творчість має об'єктивну й суб'єктивну сторони. Науковці пояснюють, що з об'єктивної точки зору, творчість визначається за її кінцевим продуктом – науковим відкриттям або новизною наукового дослідження, винаходом, раціоналізацією, створенням художнього твору, рішенням нового завдання. З суб'єктивної точки зору, вона визначається самим процесом незалежно від соціальної цінності та новизни продукту (психічними процесами, характерними для творчості) [22, с. 215].

За визначенням у "Педагогічному словнику" С. Гончаренка, творчість є продуктивною людською діяльністю, що здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності [35, с. 326].

У дефініції, що надана у педагогічному словнику, підкреслюється, що "...творчість – діяльність, у якій розвиток людини є безмежним" [27, с. 60]. Саме творчість і надає людині можливість для самоактивізації. Автор словникової статті визначає творчість як активну взаємодію суб'єкта з об'єктом, в ході якого суб'єкт змінює навколишній світ, створює нове, соціально значиме відповідно до вимог об'єктивних закономірностей.

Поряд із поняттям "творчість" постає і поняття "творчіскість". В. Риндак розкриває його як особистісну характеристику, що виглядає як реалізація людиною власної індивідуальності. Людська індивідуальність, за автором, є неповторною і унікальною, тому

реалізація індивідуальності – це і є творчий акт як внесення в світ нового, того, що раніше не існувало [27, с. 60].

У “Психологічному словнику” визначено поняття “творчість” як діяльність, результатом якої є створені матеріальні і духовні цінності суспільного значення [26].

У “Великому психологічному словнику” за редакцією Б. Мещерякова та В. Зінченка поняття “творчість” розкривається у вузькому розумінні як людська діяльність, результатом якої є якісно новий продукт, що має суспільно-історичну цінність. У широкому розумінні творчість розглядається як практична або теоретична діяльність особистості, в ході якої виникають нові результати, а саме : знання, рішення, засоби дій, матеріальні продукти [4, с. 489].

Поряд із поняттям “творчість” автори тлумачать і такі категорії, як “творча активність”, “творча діяльність” та “креативність”.

Так, творчою активністю В. Риндак називає прагнення до теоретичного осмислення знань, самостійного пошуку вирішення проблем, прояв пізнавальних інтересів. Стимулювання творчої активності особистості, за автором, вимагає від педагогів створення таких умов навчання, які викликають інтерес до навчання, потреба до знання і, в кінцевому підсумку, їх свідоме засвоєння. Творчою діяльністю автор визначає відношення суб’єкта діяльності до своєї праці і процес вирішення творчих завдань. При цьому, на думку В. Риндака, компонентами відношення до діяльності особистості є такі: задоволеність роботою, прагнення до самостійності в її виконанні; позитивна мотивація в ході її рішення. А процес вирішення творчих завдань представлений у вигляді самостійного перенесення раніше засвоєних знань, умінь, способів діяльності в нові ситуації, бачення проблеми, бачення нової функції відомого об’єкта. Так, творча діяльність – це діяльність, в якій творчість як домінуючий компонент входить в структуру або її мети, або способів. Це також результат і одночасно важлива умова подальшого розвитку особистості, розвитку її творчого потенціалу [27, с. 62].

Креативність в психології визначено як творчі можливості або здібності людини, що можуть мати прояв в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності. Б. Мещеряков і В. Зінченко розглядають креативність як важливий і відносно незалежний фактор обдарованості, що виражається сприйнятливістю особистості до нових ідей [4, с. 224].

Отже, аналіз словникової літератури доводить, що поняття “творчість” розглядається як діяльність по створенню нового, тоді

як творча активність є самостійним пошуком проблем, творча діяльність є ставлення суб'єкта до своєї праці, а креативність – здатність до творчості.

Необхідно зазначити, що під час розгляду статей у словниках нами не було знайдено чіткого визначення поняття “творчі якості”. При цьому такі поняття як “особистісні якості” [30] та “моральнісні якості” [33] у словниковій літературі мають детальне визначення, що спонукало нас до розкриття розуміння поняття “творчі якості” у системі соціогуманітарного знання.

Поняття “творчість” розглядається у філософській та психолого-педагогічній літературі частіше у двох аспектах: вузькому (творчість як вища форма або комплексна характеристика діяльності, як атрибут суспільного життя) та широкому (творчість як вид розвитку, атрибут матерії, творчість природи) [37, с. 6].

Осмислення цінності творчості в Античності

Процес формування особистості завжди поставав у центрі наукової уваги вчених минулого та сучасності. В античній філософії цінність творчості зв'язувалась зі сферою кінцевого, плинного і минулого буття, а не буття нескінченного і вічного. Творчість у поглядах античних мислителів виступає у двох формах: як дещо божественне – акт народження (творіння) космосу і як людське мистецтво, ремесло. Одна з характерних рис античної філософії полягає в тому, що будь-яка діяльність, зокрема і творча, за своїм онтологічним значенням розглядається як нижче споглядання (пізнання). Разом з тим, уже в античній філософії існували й інші розуміння творчості. Своєрідну точку зору висловлював Платон, який вважав, що творчість є проявом тієї повноти досконалості, яка є в божественному пізнанні: “...творчість вже у вигляді якогось натхнення, що виходить за межі звичайного вміння, яке не базується на досвіді та навчанні, а джерело цього натхнення приписати владним вищим силам, зовнішнім по відношенню до людини” [23, с. 37]. Платон також доводить, що творчість є знанням або свідомим умінням, що може передаватися іншою людиною через навчання [23, с. 35]. Це положення важливе, оскільки робиться акцент на створенні педагогічних умов формування творчих якостей майбутнього спеціаліста у процесі фахової підготовки.

Для осмислення цінностей творчих якостей людини важливою є спадщина Аристотеля. Він доводив, що час є нескінченним, тим

самим заперечуючи божественний акт творення. На думку філософа, людська якість має бути завжди бути в динаміці, змінюваною, оновленою: "...коли зміна з протилежного в протилежне відноситься до кількості, тоді це зріст або спад; коли до місця – то це переміщення; коли до властивості та якості – то це зміна; коли ж не залишається нічого, протилежне чого є якість або взагалі привхідна властивість, саме тоді має місце виникнення одного та знищення іншого" [2, с. 395].

Відповідно цього, формування творчих якостей особистості у процесі фахової підготовки можна трактувати як процес становлення властивостей характеру людини, при цьому в ході формування відбувається заміна одних якостей іншими.

Теологічна аксіологія творчості

Для розуміння цінності творчості актуальним постає аналіз робіт представників східної та західної патристики. Вихідні принципи середньовічної манери філософствування були сформульовані у патристичний період видатними теологами. Патристика як напрям, заснований отцями церкви, проявляє більше життя та руху, більше емоцій та інтуїції, творчого ентузіазму. Серед них – Юстин, Оріген, Августин, Боецій.

Вважаємо, що погляди Юстіна – святого отця і учителя церкви, на нашу думку, можуть бути основою для поглиблення знань про творчі якості людини. Стверджуючи про трансцендентність та безначальність Бога, який є отець всьому, у створеній ним теорії Логоса, Юстин навчав про те, що божественне Слово (Логос) існує з Богом у вигляді "внутрішньої думки", сукупності божественних ідей про світ (Софія). За його поглядами, самий акт творення світу пов'язаний з висловом внутрішньої думки. З цього ми можемо зробити умовивід про те, виникнення творчої якості людини пов'язане із зародженням внутрішньої думки в неї, ідеї або сукупності ідей, що в подальшому призводить до їх втілення у практику життя. Юстин-філософ розвивав аргументацію про любов людини, яка творить, у самий процес її діяльності, адже та людина, яка любить слова, є філологом і софістом, а не філософом, який змінює умови життя на краще: "Ті, що викладають нечувані оповіді поетів, не являють учням-юнакам жодного доказу; і я кажу, що все це було говорено для обману..." [31, с. 85].

Проблема цінності творчих якостей людини поставала у працях грецького християнського теолога, філософа Орігена. Головною

постаттю у світі, за Орігеном, є триєдина сутність у вигляді Бога, сина Божого, св. Духа. Іншим діячем цього світу, за Орігеном, є людина. Спираючись на думку засновника біблійської філології, можемо відзначити його позицію щодо важливості прагнення людини до досконалості через довготривалі настанови і вправи, адже з такою людиною "...ніколи не може статися так, коли вона, засинаючи досвідченою, просинається необізнаною... якщо ж вона відхиляється від вправ, нехтує старанністю, то в такому випадку в неї витрачається спочатку невелике, потім же – більше, і, таким чином, після значного періоду часу все приходиться до забуття..." [32, с. 53-54].

Думка про те, що, як і для чого щось робиться, за Орігеном, знаходиться в розумі, а робота виконується за допомогою рук [32, с. 174]. Це підтверджує позицію щодо єдності та гармонічності формування свідомості особистості у діяльності, що має постійно вдосконалюватися через працю.

Актуальними для дозуміння цінності творчості є праці представника західної патристики – Августина. Він розуміє Бога як особистість, яка творить світ не відповідно з якимось вічним зразком, а зовсім вільно. Творчість, за Августином, є викликом буття з небуття за посередництвом вольового акту божественної особистості: "Субстанція плоті отримає тоді цю властивість від Того, Хто наділив її видимими нам речами найдивовижнішими і різноманітними властивостями, які лише тому не визивають в нас здивування, що їх багато. Бо хто, як не Бог, Творець усього" [1, с. 449].

Одним з яскравих представників західної патристики є Боецій. В його роздумах людина розглядається як повна субстанція, яка складається з душі та тіла. Сутність існування людини закладено у сукупності складних субстанцій, що несе відповідальність за будь-яку властивість людини. Певна якість людини не існує поза субстанцією, але і без неї (якості) не існує людини [5]. Тобто, творчі якості людини не існують відокремлено від інших якостей, вони взаємопов'язані з іншими якостями людини і мають розвиватися у гармонійній єдності. Таким чином, ми можемо стверджувати, спираючись на праці Боеція, що творчі якості особистості мають розкриватися у єдності із внутрішнім світом людини, у гармонійному існуванні душі й тіла.

Ці думки знаходять підтвердження у історичних розвідках середньовічної філософії Г. Майорова. Він зазначає, що вже у старозавітних книгах проявляється тенденція пояснювати акт

божого творіння світу як цілеспрямований і раціональний. Початок цього можна віднайти в книзі Буття, де опис кожного моменту творіння супроводжувався словами: "І сказав Бог...", "І побачив, що це добре". За відсутності інших вказівок на підстави і мотиви божественної творчості виходило, що єдиною такою підставою автор книги Буття вважав божественне слово ("сказав..."), а благоустрій світу він визначав як непорушну дію цього ж слова. Автор наголошує, що в більш пізніх книгах Біблії слово, а потім премудрість і розум бога тлумачаться вже цілком недвозначно як підстава, причина і модель творіння [17, с. 50].

Таким чином, ідея повинна мати крім внутрішнього осмислення, зовнішній прояв у вигляді мовлення. Вважаємо це невід'ємною складовою у фаховій підготовці майбутнього спеціаліста.

Цінність творчості відповідно до Фоми Аквінського у тому, що вона є діяльна сторона життя людини, пов'язана з чеснотами. Серед чеснот, що керують життям людини, на думку вченого, є і такі, які пов'язані не з пристрастями, а з діями: наприклад, правдивість, справедливість, щедрість, великодушність, розсудливість і майстерність (мистецтво). "Мистецтво і склад [душі], притаманний істинному судженню і передбачає творчість, - це, мабуть одне і те ж" [40, с. 407].

У розробці проблем творчості значний внесок залишили представники української філософії, насамперед, Г. Сковорода. Відстоюючи безмежні можливості людського пізнання, силу людського розуму, самопізнання, він стверджував, що від природи в людині закладені великі творчі можливості і потрібно тільки створювати умови для їх розвитку [29, с. 26].

Український філософ П. Ліницький вважав людину як частково залежною, так і частково вільною, адже природа й свобода в ній сумісні. Умовність визначає залежність особистості, а безумовність як вільне проявляє себе безумовній творчості. Саме в цьому філософ вбачає могутність [16, с. 164].

Серед вітчизняних філософів значний внесок осмислення цінності творчості зробив М. Бердяєв. Він розглядав творчість як фундаментальну характеристику людини, сутність якої полягає у прирості, збільшенні, створенні нового, чого ще не існувало у світі. Творчий акт філософ називає взаємодією благодаті та свободи, що йдуть від Бога до людини й навпаки [3, с. 157]. Нам імпонує ідея видатного мислителя про те, що творча новизна заперечує буденність.

Творчість як шлях до могутності людині у Відродженні

У своїй творчості людина має постійно бути зверненою до Бога і обмежена ним, тому у багатьох роботах середньовічних мислителів було закладено цілісні пласти думок про творчість у Бозі, що надало можливість мислителю Відродження розглядати творчість з нового боку, з позицій творчості людини як самостійного творця власної долі, що не підкоряється зовнішнім обставинам, а сама змінює життя.

Епоха Відродження відзначилась думкою, що Творець надав природі божественні закони, а людині, на відміну від природи, визначено бути Творцем, вона приречена на творіння правил й законів свого буття. Таке відкриття людини в епоху Відродження має певні аналогії з думками сучасних науковців (Г. Альтшутлера, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Ж. Годфруа, А. Лука, Я. Пономарьова, С. Сисоевої).

В епоху Відродження, як показується в спадщині мислителів (Дж. Бруно, Б. Спінози, Т. Кампанелли, Т. Мора, М. Монтеня та ін.) людина має звільнитися від усвідомлення потойбічності життя і розглядати себе як творця власної долі. Творчість мислителі Відродження розглядали як художнє, як мистецтво в широкому розумінні, що в своїй глибині й суті розглядається як творче співпізнання. Носій творчості – геній, а історія є продуктом людської творчості.

В XVI-XVII ст. у поглядах філософів на цінність творчості з'являються нові думки та ідеї. Дж. Бруно відтворює античне ставлення до творчості як до чогось менш істотного у порівнянні з пізнанням, що в кінцевому підсумку є спостереження вічного Бога – природи. Він відрізнявся від попередників естетичною та поетичною спрямованістю праць. Багатство образних порівнянь, алегорій, вияви настрою були зумовлені пантеїстичним світорозумінням філософа. Бога і природу вчений розглядав як тотожні явища. "Бог є безконечне в безконечному: він перебуває всюди і повсюдно, не зовні й не над, а як найприсутніший..." [6].

На його думку, творчість є неусвідомленим пориванням, адже саме така властивість характерна для природи: "Мистецтво під час творчості розмірковує, мислить. Природа діє не розмірковуючи, миттєво... Мистецтво перебуває поза матерією, природа – всередині матерії, окрім того: вона сама є матерія" [6, с. 158]. Пантеїстичне витлумачення природи зумовлює погляд на неї як живе і духовне начало, сповнене потреби розвитку та самовдосконалення. На цій

підставі філософ вважає природу вищою за мистецтво. Філософ вбачає природу внутрішнім майстром, живим мистецтвом. Природа – це Бог у речах. Розуміння природи як носія творчих потенцій і прославлення її належить до кращих сторінок філософської естетики Відродження – тут зароджується матеріалістичне розуміння краси та філософії творчості. Видається, Дж. Бруно висуває ідею як умову творчості, протиставляючи митцеві природу, що не розмірковує, вагаючись і обдумуючи, а з легкістю все створює з себе самої. Митець, який замислюється над своїм твором, на його думку, насправді ще не є творцем: “Не є вправними ті живописець і музикант, котрі замислюються, – це означає, що вони лише почали вчитися” [6, с. 158-159].

Цей погляд вважаємо цікавим в рамках ідеї про природу творчості. На нашу думку, в її цінність для людина окрім трудових дій є у здійсненні можливостей, втілення своєї особистості. Саме цей факт додає продуктам творчості додаткову цінність в порівнянні з продуктами виробництва.

Новий час і німецька класика: творчість як засіб вдосконалення розуму

Погляди філософів, що формувалися під впливом ідей протестантизму (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк), були спрямовані на тлумачення творчості як вдалої, але випадкової комбінації вже існуючих елементів, тобто як щось схоже на винахідництво.

Думки щодо впливу на особистість людини знайшли відображення у вченні Дж. Локка – англійського філософа, освітянина й педагога. Процес виховання людини вчений трактував в широкому соціальному та філософському контексті проблеми взаємодії особистості і суспільства. Висловлював ідею щодо бажання людини змінювати не тільки зовнішній вигляд, а й внутрішній світ, проте, це бажання не є природним для людини, адже: “Бог наклав певну печатку на душу кожної людини, яка, подібно до її зовнішнього вигляду, може бути трохи виправлена, але навряд чи можна її цілком змінити і перетворити в протилежне” [13, с. 158].

Великого значення він надавав діяльності особистості, пов’язуючи це із знаннями людини, адже розглядав особистість як “...діяльну істоту, що рішуче здатна йти на ту чи іншу вольову дію, ґрунтуючись на попередньому знанні, наявному розумі” [13, с. 179]. Дж. Локк вважав, що людина з’являється на світ із здібностями й

силами, що дозволяють їй творити. Ці здібності, на думку філософа-педагога, можуть зробити особистість успішною [13. с. 180].

Ця ідея, співзвучна з думкою інших вчених, серед яких Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці. Творчість, за Я. Коменським, є здібністю особистості винаходити нове, а не тільки користуватися вже відомим. Цей процес педагог вважав важливим елементом змісту освіти [13. с. 633-634].

Інший погляд на творчу діяльність спостерігаємо у спадщині І. Канта, який розглядає творчу діяльність як продуктивну здатність відображення, спрямовану на зміну вигляду Світу, а структуру творчості – як один з найважливіших моментів структури пізнання свідомості. Творча здібність уявлення, за І. Кантом, є об'єднуючою ланкою між багатоманітністю чуттєвих сприймань і єдністю понять розуму, що врешті-решт, лежить в самій основі пізнання. Вчений визначає різноманітні види чуттєвої здібності до творчості, серед них: зображувальна здібність споглядання у просторі, асоціативна здібність споглядання у часі та здібність спорідненості із загального походження уявлень [11. с. 196]. Ми погоджуємось з його думкою самопізнання особистості, що реалізується саме в творчій діяльності.

Подібним поглядом на цінність творчих здібностей людини визначається вчення німецького філософа Ф. Шеллінга. Виходячи з того, що творча здібність уявлення є єдністю свідомої і несвідомої діяльності, він доводив, що ті, хто є найобдарованішими, – генії – творять ніби в стані натхнення, інтуїтивно, неусвідомлено, подібно тому, як творить природа [36].

Цікава думка у тлумаченні сфери реалізації людської творчості спостерігається у працях Г. Гегеля. Він вважав, що людина у творчості знаходить задоволення, а сам творчий процес – це переробка матеріалу та його зміна: "Якщо ми будемо розглядати дух з цього боку, так що його зміни є не тільки переходом як оновленням, тобто поверненням до тієї ж форми, а скоріше переробкою його самого, за допомогою якої він примножує матеріал для своїх дослідів, то ми побачимо, що він у багатьох напрямках багатогранно випробовує себе і насолоджується своєю творчістю, яке є невичерпною, так як кожне з його створінь, в якому він знайшов для себе задоволення, в свою чергу виявляється по відношенню до нього матеріалом і знову вимагає переробки" [10. с. 120].

На думку видатного інженера-філософа П. Енгельмейера "...будь-яка діяльність людини просякнута творчістю, ґрунтується

на творчості, є і проявом і наслідком творчості". Діяльність дослідник поділяє на суб'єктивуючу (розуміння, пояснення, засвоєння) та об'єктивуючу (проведення своєї мети, ідеї, здійснення наміру) [38, с. 18]. Так, цікавим в рамках нашого дослідження формування творчих якостей майбутніх вихователів є ідея, що в ході суб'єктивуючої діяльності особистість пристосовує своє "Я" до зовнішніх умов, а за допомогою об'єктивуючої діяльності, навпаки, зовнішні умови пристосовуються до нашого "Я". Тобто зовнішні умови мають певну гнучкість.

Психологія творчості Новітнього часу і сучасності

Окрім філософів та педагогів категорію творчості фундаментально представлено в роботах багатьох психологів. Аналіз історичних джерел свідчить, що людина завжди прагнула до творчого самовираження. Процес формування творчої особистості у психологів-науковців, які працювали у часи радянського періоду також визивав значний інтерес. Так, З. Фрейд відносив творчість до сфери несвідомого, наголошував на її неповторності. Відомий психолог вважав, що творчість несумісна з раціональним пізнанням світу. Талант, за Фрейдом, – це вроджене вміння сублімувати свої глибинні сексуальні комплекси.

Основні аспекти дослідження цінності творчості (природа творчості і критерії творчої діяльності, методи дослідження, процеси творчості, творчі здібності і якості особистості) уперше намічені у філософсько-лінгвістичних роботах А. Потебні і його учнів Д. Овсяніко-Куликовського і Б. Лезіна, яких Я. Пономарьов назвав "піонерами психології творчості". Процес творчості розумівся ними як такий, що проходить стадії праці, несвідомої роботи і натхнення [25, с. 19]. Сам же Я. Пономарьов розглядає творчий акт як такий, що включається у контекст інтелектуальної діяльності за схемою: постановка проблеми, активне усвідомлення, соціальна потреба у новизні, рішення (інсайт), акт безсвідомого, інтуїтивного пошуку та отримання результату, який на третьому етапі перевіряється через включення свідомості, що виявляє вербалізацію та формалізацію [25].

Видатний психолог С. Рубінштейн визначає творчість як діяльність щодо створення чогось нового, оригінального, що входить не тільки в історію розвитку самого творця, але й в історію розвитку науки та мистецтва. На думку дослідника, від особистісних якостей людини буде залежати як, наскільки творчо вона буде

застосовувати способи дії, який внесок буде зроблено у подальший історичний розвиток культури, техніки, мистецтва. Неправомірним вважає вчений зовнішнє протиставлення не тільки природного й суспільного, так же як особистісного і суспільного, але й протиставлення природного та вихованого, сформованого в процесі життя: сама природа людини, її природні якості, розвиваючись в процесі онтогенезу, формуються в результаті виховання і власної діяльності.

Л. Виготський визначає творчість також як діяльність, в результаті якої створюється щось нове. [8, с. 307]. Така діяльність може бути спрямована як на певний об'єкт зовнішнього світу, так і на побудову розуму або почуттів, яке живе і виявляється в самій людині.

Вітчизняний психолог К. Платонов розглядає творчість як мислення у його найвищій формі, яке виходить за межі необхідного для розв'язування задачі вже відомими способами [24].

Український психолог В. Моляко також дає визначення творчості як процесу створення, відкриття нового, що раніше для даного конкретного суб'єкта було невідомим. Людина, розв'язуючи нову, незнайому для неї (творчу) задачу, займається творчістю. У загальній структурі творчої діяльності як системі науковець виділяє декілька підсистем. А саме: процес творчої діяльності, продукт творчої діяльності, особистість творця, середовище та умови, в яких відбувається творчість [18, с. 5-6]. Крім того психолог вважає творчість джерелом науково-технічного та культурного прогресів людства, стимулятором діяльності, що сприяє розвитку сфери пізнання й розвитку особистості в цілому [19, с. 12]. Це є важливим щодо теми нашого дослідження, адже діяльнісний підхід є основним в дослідженні творчих якостей.

На думку В. Кудрявцева, творчість виступає загальним способом розв'язання фундаментальних протиріч предметної діяльності людини [14, с. 16.].

Б. Брилін вказує, що поняття "творчість" і "діяльність" процесуально взаємопов'язані. Цей зв'язок розкривається в такому аспекті: будь-яка творчість може розглядатися як діяльність, але не всяка діяльність є творчістю [7].

Надалі під творчістю будемо розуміти створення в процесі діяльності (фізичної чи розумової) чогось нового, що відрізняється новизною і оригінальністю і раніше було невідомо даному суб'єкту, а можливо і людям взагалі.

Узагальнюючи все вищезазначене, відмітимо, що на сьогодні в сучасній педагогічній науці актуальним є вивчення творчості як цілісного об'єкта, складної цілісної системи, що включає інтелектуальні, особистісні, мотиваційні, соціальні характеристики. На основі опрацювання зазначених вище праць і досліджень, можемо обґрунтувати наступне визначення категорії "творчі якості" у педагогічному значенні: творчі якості майбутнього вихователя – це сукупність активних внутрішніх утворень, спрямованих на реалізацію творчих задумів та особистісну самореалізацію в майбутній професійній діяльності вихователя закладу дошкільної освіти.

На підставі зазначеного вище нами актуалізовано думку про те, що формування творчих якостей є не лише роботою з природними задатками, а і роботою з сукупністю можливостей і здібностей, які особистість розвиває в процесі професійної підготовки. Таким чином, ми розуміємо під формуванням творчих якостей майбутніх вихователів процес набуття певних компетенцій, які знайдуть відображення в системі майбутньої професійної діяльності в роботі з дітьми дошкільного віку, особистісного розвитку та самореалізації, що вимагає створення відповідних педагогічних умов.